

Hallstadån vid Rimforsa

Kulturhistorisk utredning 2020

Tjärstads socken
Kinda kommun

LÄNSSTYRELSEN
ÖSTERGÖTLAND

Hallstadån vid Rimforsa

Länsstyrelsen Östergötland
Östgötagatan 3, 581 86 Linköping
Växel: 010-223 50 00
E-post: ostergotland@lansstyrelsen.se

lansstyrelsen.se/ostergotland

Innehåll

Inledning.....	5
Syfte.....	6
Metod	6
Befintliga kunskapsunderlag.....	7
Fornlämningsmiljö.....	8
Äldre bebyggelseenheter	8
<i>Större gårdar och herrgårdar</i>	<i>8</i>
<i>Torp.....</i>	<i>10</i>
Den vattenanknutna kulturmiljön	12
Småindustrier.....	13
<i>Sjösätter kvarn och såg.....</i>	<i>13</i>
<i>Sjösätter kraftstation</i>	<i>14</i>
<i>Jonsbo såg och kvarn</i>	<i>15</i>
<i>Såg vid Sågarehemmet.....</i>	<i>16</i>
<i>Kvarn, spiksmedja, benstamp, ullspinneri och kraftstation vid Eriksholm</i>	<i>17</i>
<i>Hallstad by.....</i>	<i>18</i>
<i>Smedja vid Hallstad</i>	<i>19</i>
<i>Hallstad övre kvarn och Forsbo såg.....</i>	<i>20</i>
<i>Hallstad mellankvarn och kraftstation.....</i>	<i>21</i>
<i>Hallstad nedre kvarn, såg och snickerifabrik.....</i>	<i>23</i>
Kolning	26
Tjärframställning.....	27
Flottning	27
Fiske	27
Kulturhistorisk bedömning	29
Referenser	33
Tekniska uppgifter.....	35

Bilaga. Tabell över nyregistrerade forn- och kulturlämningar inom utredningsområdet

Inledning

Länsstyrelsen Östergötland har låtit utföra en kulturhistorisk utredning längs bäcken från sjön Södra Viggen till sjön Långsjön, Jonsboån, Drillaån och Hallstadån i Kinda kommun. Rapporten har fått samlingsnamnet Hallstadån vid Rimforsa. Utredningen föranleddes av att vattenkraften i Sverige ska förses med moderna miljövillkor enligt en nationell plan för omprövning av vattenkraft som tagits fram av Havs- och vattenmyndigheten, Energimyndigheten och Svenska kraftnät.

Med moderna miljövillkor menas åtgärder avseende vattenverksamhet som antingen syftar till att förändra vattnets djup eller läge, avvattna mark, leda bort grundvatten eller öka grundvattenmängden genom tillförsel av vatten. Även åtgärder i vattenområden som härrör till uppförande, ändring, lagning eller utrivning av dammar eller andra anläggningar i vattenområden samt fyllning och pålning i vattenområden klassas som vattenverksamhet.

Länsstyrelsen i Östergötlands län vill höja kunskapsläget genom upprättande av kunskapsunderlag kring vattenanknutna kulturmiljöer som finns i anslutning till vattenkraftsanläggningar inför kommande prövningarna i mark- och miljödomstolen.

Arbetet har innefattat kart- och arkivstudier, inventering av utvalt område i fält samt dokumentation.

Annelie Claesson
Antikvarie, inriktning vattenfrågor

Omslagsbild:
Kvarnsten vid Jonsboån (L2008:4478).
Foto: Annelie Claesson.

Syfte

Syftet med den kulturhistoriska utredningen har varit att ta fram ett fullgott underlagsmaterial avseende kulturmiljöer och fornlämningar längs aktuella delar av bäcken från sjön Södra Viggen till sjön Långsjön, Jonsboån, Drillaån och Hallstadån. Detta för att kvalitetssäkra pågående och kommande åtgärdsarbeten ur både ett kulturmiljö- och vattenförvaltningsperspektiv.

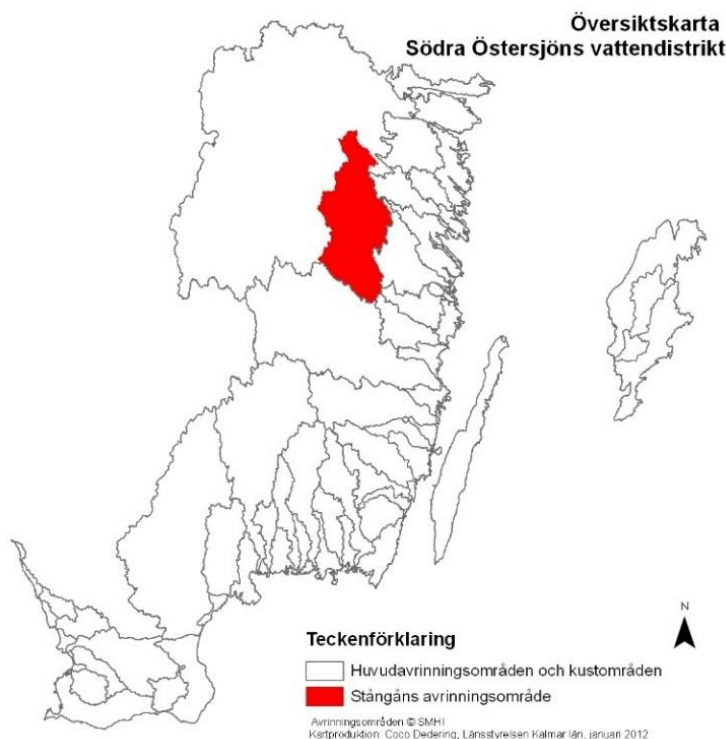
Metod

Utredningen föregicks av en övergripande excerpering innefattande genomgång av tidigare registreringar i Riksantikvarieämbetets söktjänst Fornsök och en karthistorisk analys. I vissa fall har även sökningar i Ortnamnsregistret (SOFI) och Riksarkivet (SVAR) gjorts. Utöver detta insamlades i någon mån tips ur arkiv och litteratur. Även den C-uppsats som tidigare beskrivit området kunde bidra med kulturhistorisk information (Holgersson 2001).

Excerperingen i form av kart- och arkivstudier genomfördes med syfte att utröna i vilken omfattning det inom platsen för regleringsdammen och dess närområde förekom tidigare ej registrerade fornlämningar eller övriga kulturhistoriska lämningar. Det framtagna materialet utgjorde därefter underlag för en riktad fältinventering.

Fältarbetet innebar inventering längs utvalda sträckor av vattendragen. Dokumentation av påträffade lämningar har skett i enlighet med Riksantikvarieämbetets anvisning för beskrivning av forn- och kulturlämningar samt rådande antikvarisk praxis. Materialet har därefter registrerats i Kulturmiljöregistret genom Riksantikvarieämbetets digitala registreringsverktyg Fornreg.

Dokumentationen består av digitala foton samt beskrivning av kulturmiljöerna. I samband med fältarbetet har för syftet relevanta kulturmiljöer bedömts ur antikvarisk synpunkt.

Befintliga kunskapsunderlag

Öster om utredningsområdet ligger Tjärstad odlingslandskap. Området är sedan tidigare utpekad som särskilt värdefullt ur kulturmiljösynpunkt då det utgör ett riksintresse för kulturmiljö, Tjärstad [E97]. Tjärstad odlingslandskap ligger vid Tjärstad sockencentrum och är rikt på fornlämningar samt har en förhistorisk bruknings- och bosättningskontinuitet. Här finns Tjärstad kyrka från 1700-talet med prästgård, sockenstuga och Tjärstadgården. Området präglas även av Skedevild herrgård med 1700-talsbebyggelse.

I norra delen av Hallstadån finns Hallstad gårdsmiljö och odlingslandskap som ingår i Länsstyrelsens kulturminnesprogram för Kinda kommun, K67. Hallstad ligger på en moränhöjd vid sjön Järnlunden och omges av omfattande hagmarker med lövinslag och ner mot sjön åkermark. Som helhet ger miljön med faluröda ekonomibyggnader, varav några äldre, fägata och omgivande kulturlandskap ett ålderdomligt intryck. Bostadshusen på säteriet utgörs av två parstugor, båda troligen tillhöriga 1700-talet, medan den andra gårdens mangårdsbyggnad är yngre (Natur Kultur 1983).

Även Eriksholm gårdsmiljö ingår i Länsstyrelsens kulturminnesprogram för Kinda kommun, K68. Eriksholm ligger sydväst om Hallstad säteri och är belägen i lövrika betesmarker. Gården bebyggdes vid 1700-talets mitt av geografen Eric Tuneld. Den långa, låga timmerbyggnaden under sadeltak uppfördes troligen på 1700-talet, medan fönstren liksom glasverandan sannolikt är yngre. Vidare märks ålderdomliga timrade ekonomibyggnader i U-form med portlider (*ibid*).

Figur 2. Hallstad mellankvarn vid Hallstadån år 1978. Foto: Göran Tagesson.
Källa: Kvarninventeringen.

Under år 1978 utfördes en kvarninventering i Östergötlands län, vilken innefattade arkivstudier och okulära besiktningar. Originalhandlingarna finns på Östergötlands museum. Invid Hallstadån dokumenterades Hallstad mellankvarn.

Den riksomfattande fornminnesinventeringen som bedrevs i Riksantikvarieämbetets regi utfördes i berört område under år 1947 med en revideringsinventering år 1980. Under fornminnesinventeringen var det vattenanknutna kulturarvet vanligtvis lågprioriterat. I direkt anslutning till de aktuella vattendragen finns dock sedan tidigare en sågverkslämning (L2008:4490), en kvarn (L2008:4478), ett ullspinneri (L2010:4923) och en fyndplats för en skafthålsyxa (L2010:5405) registrerade i Riksantikvarieämbetets Kulturmiljöregister Forsök.

Fornlämningsmiljö

I området kring bäcken från sjön Södra Viggen till sjön Långsjön, Jonsboån, Drillaån och Hallstadån finns endast ett fåtal, sedan tidigare, registrerade forn- och kulturlämningar såsom exempelvis fornborgen Borgarmon, en tjärdal, en kolbotten samt en plats med tradition bestående av en naturbildning av två uppstickande berghällar. Platsen kallas i folkmun för "Ropshall" eller "Rophallen". Härifrån var det bra eko när man förr behövde hjälp från torpet Karlstorp för att ta sig över sjön (L2010:4885, L2008:4887, L2008:4888 och L2008:4856).

Det historiska kartmaterialet visar att uppodlingsgraden ställvis varit något högre än idag i området. Detta medför att här sannolikt förekommer ett dolt kulturlandskap, främst bestående av förhistoriska boplatser och överodlade gravar på topografiskt fördelaktiga lägen. Den utbredda skogsbygden i området gör att det sannolikt även finns ett stort antal lämningar kopplade till skogsbruket.

Äldre bebyggelseenheter

Större gårdar och säterier

I anslutning till utredningsområdet ligger flera gårdar som tillsammans med sina tidigare ägare haft inflytande på de vattenanknutna verksamheter som funnits utmed de aktuella vattendragen.

Öster om Hallstad by ligger Hallstad säteri. Redan på en karta från år 1689 kan man se Hallstad säteri (LMS Akt D12:92-93). Gården ska i tidigt skede ha tillhört adelsätten Vasa (Ridderstad 1875-1877). År 2018 gjorde Fredriksson arkitektkontor ab, på uppdrag av Kinda kommun, en inventering av kulturmiljöer i Rimforsa. Inventeringen klassificerade Hallstad säteri som en kulturmiljö med högsta värde på grund av sin ålderdomliga gårdsbebyggelse samt att den är belägen i ett mycket gammalt kulturlandskap omgivet av hagmarker, lövängar och åkermarker. Bland bebyggelsen utmärker sig de två parstugorna med sannolikt ursprung i 1700-tal samt flertalet rödfärgade ekonomibyggnader. Inom gården finns grusade gårdsplaner, trädgårdsgårdar och faluröda trästaket. Här finns också vårdträd, hamlade träd och trädgårdar med fruktträd som bidrar till den värdefulla kulturmiljön. Inventeringen rekommenderade skydd i detalj- och översiktsplanen kring bland annat hänsynsbestämmelser samt skyddsbestämmelser enligt värdebärande karaktärsdrag (Fredriksson arkitektkontor ab 2018).

Figur 3. Bilden till vänster visar Hallstad säteris mangårdsbyggnad från 1700-talet. Bilden till höger visar ekonomibyggnader tillhörande Hallstad säteri. Foto: Annelie Claësson.

Figur 4: Bilden till vänster visar vy över sjön Järnlunden vid Hallstad säteri. Foto: Annelie Claësson. Till höger utsnitt ur en karta från år 1689 som visar Hallstad säteri (LMS Akt D12:92-93).

Öster om Hallstadån och sjön Åsunden ligger Skedevid slott och säteri. Skedevid omtalas första gången år 1279. Sedan 1600-talet har ett flertal ätter ägt egendomen. Under 1600-talet låg inte mindre än 26 hemman under säteriet. Mellan åren 1769-1781 lät släkten Falkenberg uppföra nuvarande slott med slottspark i 1700-tals stil. I slutet av 1800-talet styckades slottet och parken av från lantbruksegendomen. År 1942 blev slottet behandlingshem för vuxna med utvecklingsstörning. Idag bedrivs behandling av funktionshindrade med psykisk störning, men i anslutande anläggningar. Skedevid säteri utgör lantbruksegendomen.

Under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet ägde familjen Pontin Skedevid säteri. Sonen Nils Pontin kom att elektrifiera Hallstad by, vilket fick stor betydelse för utvecklingen av Hallstad och Rimforsa (Natur Kultur 1983, Ridderstad 1875-1877, Wikipedia och Östergötlands museum).

Figur 5. Bilden till vänster visar Skedevärd slott från 1700-talet. Bilden till höger visar Skedevärd säteri från samma tid. Foto: Annelie Claësson.

Strax söder om Hallstad by, invid Hallstadån, ligger Eriksholm gård. Redan på en karta från år 1787 kan man se Eriksholm (LMS Akt D115-11:2). Som nämnts ovan uppfördes huvudbyggnaden i mitten av 1700-talet av geografen Eric Tuneld. Boningshuset består av ett välbevarat, långsmalt, gult envåningshus med tillhörande faluröda uthus och stor trädgård. Gården är omgiven av åker- och betesmarker samt skog. Vid gården går vägen över en damm via en bro. Bron är byggd i sten och i senare tid förstärkt med betong och plankor (Holgersson 2011, Natur Kultur 1983 och Norra Kinda-boken 1973).

Figur 6. Till vänster utsnitt ur storskifteskartan från år 1787 som visar Eriksholm (LMS Akt D115-11:2). Bilden till höger visar Eriksholm mangårdsbyggnad. Foto: Annelie Claësson.

Torp

Det äldre historiska kartmaterialet visar att minst fem torp varit belägna i omgivningarna kring bäcken från sjön Södra Viggen till sjön Långsjön, Jonsboån, Drillaån och Hallstadån. Endast sådana som kan anses vara övergivna har tagits i beaktande. Samtliga har sitt ursprung under 1700- och 1800-talet. Fyra av torplämningarna (Vaktarhemmet, Lotten, Gransätter och Dammhult) är sedan tidigare registrerade i Riksantikvarieämbetets Kulturmiljöregister Forsök (L2010:4860, L2010:4752, L2010:4401 och L2010:4281) medan torpet Drilla har registrerats i samband med denna utredning. För lägesangivelse av torpen hänvisas till kartan i figur 10.

Till torpet Drilla hörde en såg. Torpet och sågen kan ses på en karta från år 1818 (LMA Akt 05-tjr-70). Torpet omnämns på kartan som Drille sågstuga och sågen som Drille

såg. Då fallhöjden vid sågen ska ha varit cirka 2 meter var sågen troligen av det mindre slaget. På häradsekonomiska kartan från åren 1868-77 (Rak-id J112-45-18) samt ekonomiska kartan från år 1947 (Rak id J133-7f8h49) syns Drilla jordetorp respektive Drilla, men ingen såg. Sågen lades ner på 1870-talet och torpet revs på 1940-talet (Norra Kinda-boken 1973 och Torp och stugor på Västerskog 1984).

Vid inventeringstillfället återfanns inga synliga konstruktioner ovan mark efter det tidigare torpet Drilla, varför det registrerades under antikvarisk bedömning uppgift om (L2020:6323). Vid platsen för sågen påträffades en 12 meter lång, 4 meter bred och 1,7 meter hög kallmurad stenrad som sannolikt utgör grunden efter sågen (L2021:3998).

Figur 7. Utsnitt ur en karta från år 1818 som visar Drilla sågstuga och såg (LMA Akt 05-tjr-70).

Figur 8. Till vänster utsnitt ur häradsekonomiska kartan från åren 1868-77 som visar Drilla jordetorp (Rak-id J112-45-18). Bilden till höger visar skylt vid platsen för Drilla jordetorp (L2020:6323). Foto: Annelie Claesson

Figur 9. Till vänster teckning över torpet Dammhult. Till höger teckning över torpet Drilla.
Källa: Stugor och torp på Västergård.

Figur 10. Utdrag ur den digitala terrängkartan över bäcken från sjön Södra Viggen till sjön Långsjön, Jonsboån, Drillaån och Hallstadån. De fem i rapporten omnämnda torpen är markerade.

Den vattenanknutna kulturmiljön

Tjärstad socken ligger i norra delen av Kinda kommun i södra Östergötlands län. Genom socknen går sjöarna Järnlunden, Åsunden och Ämmern. Landskapet domineras av skog och berg. Odlingslandskapet med åkrar och betesmarker förekommer främst i dalgångarna utmed sjöarna och vattendragen. Det kuperade och till stor del vattenrika landskapet med strömmande vattendrag var idealiskt för vattendrivna industrier. De aktuella vattendragen rinner från sjön Södra Viggen till sjön Långsjön i nordväst via Jonsboån, Drillaån och Hallstadån och mynnar ut i sjön Järnlunden i nordöst. Stora delar av vattendragen slingrar sig fram genom skog.

Figur 11. Utdrag ur den digitala terrängkartan. Den kulturhistoriska utredningen berör bäcken från sjön Södra Viggen till sjön Långsjön, Jonsboån, Drillaån och Hallstadån. De områden med bevarandevärda kulturmiljöer som påträffats och besiktigats utmed sträckan är markerade.

Småindustrier

Nedan följer en beskrivning över de lämningar och lokaler som påträffats och besiktigats i samband med den kulturhistoriska utredningen. För lägesangivelser på samtliga nämnda lokaler i anslutning till ån hänvisas till kartorna i figurerna 32, 33 och 34.

Längs de aktuella vattendragen har över tid funnits ett stort antal småindustrier med direkt anknytning till vatten. Av en del återstår endast lämningar medan andra står kvar än i dag. I några fall finns endast kartuppgifter om att en verksamhet pågått på platsen. Några småindustrier har krävt tillgång till vatten medan andra drivits av vattenkraft. Till de senare hör till exempel Hallstad mellankvarn och kraftstation. Längs vattendragen har bland annat flera kvarnar, sågar och kraftstationer, ett ullspinneri och en spiksmedja legat.

Sjöstätters kvarn och såg

I bäcken från sjön Södra Viggen till sjön Långsjön har det enligt en lantmäteriakt från år 1807 legat en kvarn (LMA Akt 05-tjr-49). En tidigare lantmäteriakt visar att det sannolikt funnits en kvarn på platsen redan år 1696 (LMS Akt D115-11:1). Vidare visar häradsekonomiska kartan från åren 1868-77 (Rak-id J112-45-18) att kvarnen med tiden övergick i sågverksamhet. Idag finns endast lämningar kvar efter en sågverksgrund och en fördämningsvall (L2008:4490). Kvarnen och sågen låg i den bäckfåra som idag är torrlagd och platsen är beväxt med skog. Kartan från år 1807 visar även tre fasta fiskerier intill kvarnen, se under rubriken Fiske.

Figur 12. Till vänster utsnitt ur en karta från år 1696 som visar en möjlig kvarn i den numera torrlagda åfåran (LMS Akt D115-11:1). Till höger utsnitt ur en karta från år 1807 som visar en kvarn i mitten av åfåran (LMA Akt 05-tjr-49).

I början av 1900-talet köptes Sjöstätter av Nils Pontin på Skedevärd säteri. Pontin byggde en ny kvarn och såg i området. År 1918 lades kvarn- och sågverksamheten ner och Sjöstätter kraftstation byggdes i närheten. Kvarnbyggnaden flyttades till Ulrika och byggdes om till elektricitetsdrift och var i bruk fram till 1950-talet. Med tiden övergick den till att bli bensinstation och bilverkstad. Sågen revs år 1918 (Norra Kinda-boken 1973).

Figur 13. Till vänster utsnitt ur häradsekonomska kartan från åren 1868-77 som visar att det på platsen legat en såg (Rak-id J112-45-18). Bilden till höger visar lämningar efter sågen (L2008:4490). Foto Annelie Claesson.

Sjöstätters kraftstation

År 1918 byggdes Sjöstätters kraftstation i bäcken mellan sjön Södra Viggen och sjön Långsjön (Brunnström och Spade 1995). Kraftstationen uppfördes i dalastil med brun, liggande panel och gröna fönsterfoder. Vid anläggandet av kraftstationen grävdes bäcken om. En ränna grävdes i vilken en cirka 700 meter lång trätub med järnband placerades. Trätuben lades på fundament av sten och betong. Vid ett intag cirka 100 meter från sjön Södra Viggen går idag vattnet in i tuben och förs sedan till kraftstationen. I och med anläggandet av rännan torrlades den naturliga bäckfåran. Med tiden upprättade Nils Pontin elbolaget Hallsta-Rimforsa elverk där bland annat Sjöstätter kraftstation ingick (Norra Kinda-boken 1973). Genom åren har Sjöstätter kraftstation ägts av flera kraftbolag. Nuvarande ägare är Tekniska verken.

Figur 14. Bilden till höger visar Sjösetter kraftstation. Bilden till vänster visar trätuben som leder vatten från sjön Södra Viggen till kraftstationen. Foto: Annelie Claësson.

Jonsbo såg och kvarn

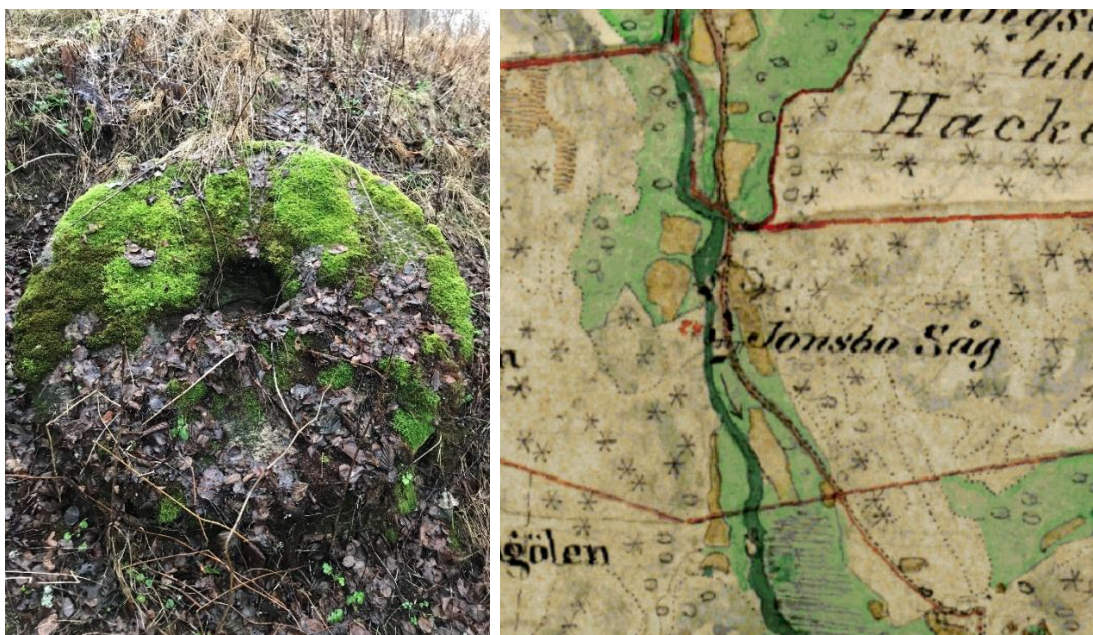
Vid Jonsbo har det i Jonsboån funnits en såg och en kvarn sedan åtminstone mitten av 1800-talet. Enligt Laga skifteskartan från år 1859 har här funnits en sågkvarn (LMA Akt 05-tjr-97). På häradsekonomiska kartan från åren 1868-77 syns Jonsbo såg på platsen (Rak-id J112-45-18). År 1872 dokumenterades sågen som Tävelstad tullsåg och år 1883 registrerades verksamheten som Jonsbo såg och kvarn. Sågen och kvarnen låg i samma byggnad, sågen på nedre botten och kvarnen på övervåningen. I början av 1900-talet restaurerades sågen och kvarnen. Kvarnverksamheten lades dock ned år 1918, medan den vattendrivna sågen år 1924 byttes ut mot en ångdriven såg samt att ett särskilt motorhus uppfördes i anslutning till byggnaden. Som mest arbetade 11 man vid sågen. Här tillverkades ribbor som exporterades till England. Sågen lades ned i början av 1940-talet (Norra Kinda-boken 1973 och Torp och stugor på Västerskog 1984).

Figur 15. Bilden till vänster visar dammvallen vid Jonsbo med tre utskov. Bilden till höger visar dammluckan i trä. Foto: Annelie Claësson.

Till kvarnen och sågen hörde en damm och en cirka 25 meter lång dammvall som dämde vatten som sedan reglerades utifrån vattenbehov till kvarnen. Idag har dammvallen tre utskov. Det mittersta utskovet har en dammlucka i trä. Dammvallen är i senare tid förstärkt med betong. Nedströms dammvallen har åfåran stensatta kanter.

Idag finns inga synliga lämningar på platsen efter sågen och kvarnen. De är sedan tidigare registrerade i Riksantikvarieämbetets Kulturmiljöregister Fornsök under antikvarisk bedömning uppgift om (L2008:4478). I området ligger idag en välbehållen kvarnsten.

Figur 16. Bilden till vänster visar kvarnstenen vid Jonsbo (L2008:4478). Foto: Annelie Claësson. Till höger utsnitt ur häradsekonomska kartan från åren 1868-77 som visar Jonsbo såg (Rak-id J112-45-18).

Såg vid Sågarehemmet

År 1816 uppfördes, nedströms Jonsbo vid Kullsätters gård, torpet Kullsätter, Nybygget. Med tiden kom torpet att få namnet Sågarehemmet. I anslutning till torpet låg en såg. Sågen kan ses på Laga skifteskartan från år 1859 (LMA Akt 05-tjr-97), men har troligen funnits på platsen sedan tidigare. Sågen finns även med på häradsekonomska kartan från åren 1868-77 (Rak-id J112-45-18) samt en Syneförrättning från år 1892 (LMA Akt 05-tjr-132). År 1872 dokumenterades sågen som Nygårds tullsåg och utgjorde sannolikt en mindre husbehovssåg som var i drift då Jonsbo såg var det. Jonsbo såg var den som styrde tillförseln av vatten. Sågen lades ned och revs på 1920-talet (Holgersson 2011 och Torp och stugor i Västerskog 1984). Enligt uppgift är det nuvarande bostadshuset ditflyttat från gården Målen på 1920-talet. Sannolikt har flytten skett då sågen och den ursprungliga bostaden var rivna. Idag utgör det nuvarande bostadshuset sommarboende.

Figur 17. Till vänster utsnitt ur Laga skifteskartan från år 1859 som visar sågen vid Sågarehemmet (LMA Akt 05-tjr-97). Bilden till höger visar nuvarande bostadshus vid Sågarehemmet. Foto: Annelie Claësson.

På båda sidor om Jonsboån finns idag på platsen lämningar efter sågen. Lämningarna består av en sågverksgrund samt en del av en dammvall (L2021:5429). I anslutning till sågverksgrunden är en konstruktion i sten och betong som sannolikt utgör ett vattenmagasin till sågen. Med ett vattenmagasin fanns möjligheten att både samla och reglera vatten.

Figur 18. Bilden till vänster visar lämningar efter vattenmagasinet (L2021:5429). Bilden till höger visar rest av dammvallen (L2021:5429). Foto: Annelie Claësson.

Kvarn, spiksmedja, benstamp, ullspinneri och kraftstation vid Eriksholm

Strax söder om Hallstad by, invid Hallstadån, ligger Eriksholm gård. Boningshuset är uppfört i mitten av 1700-talet, vilket kan ses på en karta från år 1787 (LMS Akt D115-11:2). Till gården hör faluröda uthus och runt huset går en stor trädgård. Gården ligger i ett landskap omgivet av åkrar och betesmarker samt skog (Natur Kultur 1983 och Norra Kinda-boken 1973).

Vid gården ligger en damm och vägen till gården går över en kombinerad bro och dammvall. Dammen byggdes år 1751. Året efter byggdes en kvarn på platsen. Själva dammvallen tillika bron är byggd i sten och förstärkt med betong. Dammvallen har två utskov. Dammluckor saknas i båda utskoven.

På 1850-talet ersattes kvarnen av en spiksmedja samt benstamp. Spiksmedjan och benstampen kan ses på häradsekonomiska kartan från åren 1868-77 (RAK-id J112-45-18). I smedjan tillverkades cirka en miljon spik per år och i benstampen krossades djurben som ingick i foder till djur. Krossade djurben användes även som jordförbättring (Brukskultur Åtvidaberg och Norra Kinda-boken 1973).

Figur 19. Bilden till vänster visar boningshuset vid Eriksholm. Bilden till höger visar ett av de faluröda uthusen. Foto: Annelie Claësson.

Figur 20. Till vänster utsnitt ur häradsekonomiska kartan från åren 1868-77 som visar att det legat en spiksmedja och en benstamp vid Eriksholm (RAK-id J112-45-18). Bilden till höger visar dammen och den kombinerade dammvallen och bron vid Eriksholm. Foto: Annelie Claësson.

Figur 21. Bilden till vänster visar lämningarna efter ullspinneriet och kraftstationen (L2010:4923). Bilden till höger visar grunden efter smedjestugan vid Eriksholm (L2010:4923). Foto: Annelie Claësson.

År 1890 var det återigen dags att förnya verksamheten vid Eriksholm. Ett ullspinneri samt flockmaskin inrättades på platsen. I flockfabriken rev man gamla kläder till så kallat flock som sedan användes till stoppning i madrasser (Norra Kinda-boken 1973).

I början av 1900-talet byggde Nils Pontin Hallstadåns första kraftverk vid Eriksholm. Kraftverket anlades i de redan befintliga lokalerna. Kraftverket och ullspinneriet drevs samtidigt under en period. År 1911 lades ullspinneriet ner. År 1924 revs kraftstationen. Därmed upphörde all vattendriven verksamhet vid Eriksholm (*ibid*). Nedströms dammvallen och bron kan man på Hallstadåns norra sida se lämningar efter ullspinneriet och kraftstationen (L2010:4923). Öster om vägen, vid dammen, ligger ytterligare en husgrund (L2010:4923). Enligt skylt på platsen är det lämningar efter smedstugan som låg under Eriksholm. Här bodde spiksmeden och stugan var bebodd mellan åren 1857-1939.

Hallstad by

Cirka en kilometer nedströms Eriksholm ligger Hallstad by. Byn ligger i en mindre dalgång. Parallellt med byvägen går Hallstadån. Redan år 1689 kan man på en äldre historisk karta se att det legat en kvarn i området (LMS Akt D12:92-93). Kvarnen låg under Hallstad säteri.

Figur 22. Till vänster utsnitt ur en karta från år 1689 som visar att det tidigt funnits en kvarn på platsen (LMS Akt D12:92-93). Bilden till höger visar den före detta handelsboden i Hallstad by, numera bostad. Foto: Annelie Claësson.

Vidare visar en karta från år 1866 att det legat inte mindre än tre kvarnar i Hallstad by (LMA Akt 05-tjr-96). Två av kvarnarna kom med tiden att få nya funktioner. I Hallstad fanns vid denna tid även en fjärdingsman (Kvarninventeringen 1978). Idag finns Hallstad mellankvarn och kraftstation, de tre kvarnbostäderna som tillhörde kvarnarna, arbetarbostaden till Hallstad snickerifabrik samt handelsboden kvar. I området ligger numera även flera sommarstugor. Hallstad var bygdens centrum och räknas som Rimforsas industriella vagg då flera av de tidiga industriella verksamheterna uppstod här. En del av dem flyttades senare till Rimforsa.

Smedja vid Hallstad

Vid infarten till Hallstad by, på östra sidan av Hallstadån, har det legat en smedja. Smedjan uppfördes år 1903. Medan traktens bönder malde mjöl i kvarnarna vid Hallstad passade de på att få sina redskap lagade i smedjan samt sina hästar skodda. Verksamheten lades ned år 1973 och smedjan revs (Norra Kinda-boken 1973). Idag finns lämningar efter grunden kvar på platsen (L2020:6300).

Figur 23. Smedja vid Hallstad by (L2020:6300). Källa: Norra Kinda-boken.

Hallstad övre kvarn och Forsbo såg

Gården Forsbokvarn omnämns i handlingar redan på 1300- och 1400-talen. Gården låg då under Rimforsa by. Med tiden blev gården ett eget hemman och kallades bland annat för Sågarhemmet. Kvarnen övergick med tiden till Forsbo såg (Norra Kinda boken 1973). På en karta från år 1787 kan man se att det funnits en såg här (LMS Akt D115-11:2).

På en karta från år 1866 kan man se Hallstad övre kvarn (LMA Akt 05-tjr-96). Mittemot kvarnen låg Forsbo såg. På 1860-talet flyttades Hallstad övre kvarn en bit nedströms den ursprungliga platsen. Kvarnen placerades i en slänt och byggdes i två våningar (Holgersson 2001).

Till kvarnen hörde en mjölnarbostad. Huset ligger på en höjd öster om Hallstadån och kvarnlämningen och utgör även idag bostad.

Figur 24. Utsnitt ur en karta från år 1866 som visar samtliga tre kvarnar vid Hallstad (LMA Akt 05-tjr-96).

År 1905 byggde Nils Pontin om Hallstad mellankvarn till kraftstation och en vattentub i trä byggdes för att leda vatten till kraftstationen. Trätuben medförde att Hallstad övre kvarn och Forsbo såg förlorade tillförsel av vatten. Trätuben stängde även av ut- och infarten till kvarnen och sågen. För att verksamheterna skulle kunna fortgå ställde man om till elektrisk drift och en bro byggdes över tuben. Idag är både kvarnen och sågen rivna. Sågen lades ner och revs mellan åren 1912 och 1921. Hallstad övre kvarn var i bruk fram till år 1938. Byggnaden revs på 1950-talet (Holgersson 2001 och Kvarninventeringen 1978).

Idag finns på platsen lämningar efter kvarnen och sågen (L2021:5428). Lämningarna finns på båda sidor om samt i Hallstadån och består av stengrunder och stenfundament. I vattenfåran finns även lämningar efter vattentuben i form av stenfundament som tuben legat på. I området finns också del av den välvda bro som byggdes då vattentuben tillkom.

Figur 25. Bilden till höger visar lämningar efter Hallstad övre kvarn (L2021:5428). Bilden till vänster visar lämningar efter Forsbo såg (L2021:5428). Foto: Annelie Claësson.

Figur 26. Bilden till vänster visar rest av den valvbro som byggdes för in- och utfart till kvarnen och sågen då trätuben till kraftstationen byggdes (L2021:5428). Bilden till höger visar mjölnarbostaden till Hallstad övre kvarn. Foto: Annelie Claësson.

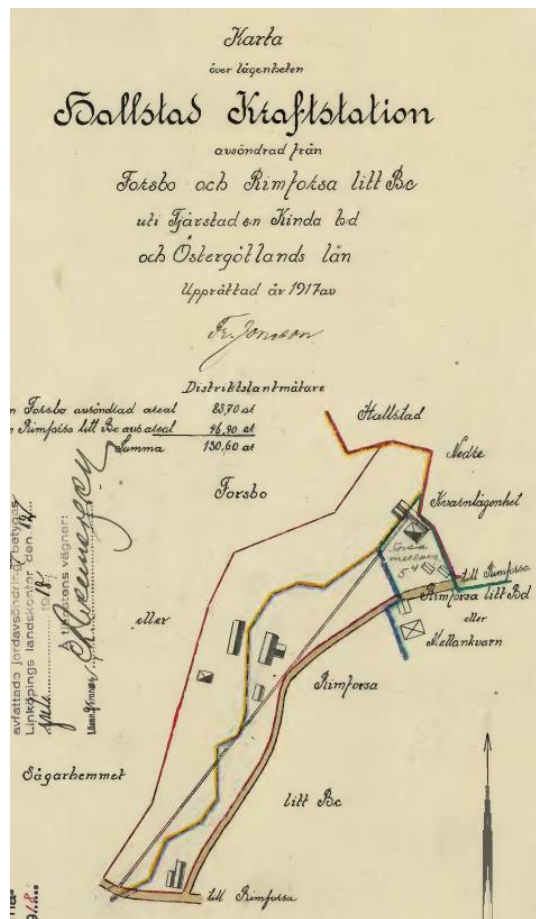
Hallstad mellankvarn och kraftstation

Cirka 150 meter nedströms Hallstad övre kvarn och Forsbo såg ligger Hallstad mellankvarn. Under 1800-talet låg Hallstad mellankvarn under Hallstad säteri. Nuvarande kvarnbyggnad uppfördes cirka år 1850 och kan ses på en karta från år 1866 (LMA Akt 05-tjr-96), se figur 24. År 1905 byggde Nils Pontin om kvarnen till kraftstation och bostad. I och med ombyggnationen upphörde kvarnverksamheten och kvarninteriören revs ut (Holgersson 2001, Kvarninventeringen 1978 och Norra Kinda-boken 1973).

För att öka fallhöjden på vattnet byggdes en större damm strax söder om nuvarande Ulrikavägen. Dammen kallas Forsbo damm. Dammen med dammvall finns kvar än idag. Dammvallen är cirka 60 meter lång och har två utskov samt ett fäste i järn till trätuben. Dammluckor saknas. Över dammvallen går en träbro. Försök till anläggande av fiskväg har utförts i ett av dammvallens utskov, men är idag inte i funktion. Från dammen byggdes en cirka 275 meter lång trätub som ledde vatten till kraftstationen (L2021:5428). Kvarnbyggnaden byggdes om i vinkel så att trätuben kunde passas in (Holgersson 2001). På en karta från år 1918 kan Hallstad kraftstation ses (LMA Akt 05-tjr-avs276). Från vägen i sydväst till kraftstationen i nordöst kan även trätuben som går genom området ses.

År 1911 startades Hallstad bruk i nedervåningen på kraftstationen. Hallstad bruk tillverkade yx- och manufaktursmide. År 1918 inrättades även ett sliperi i lokalen. År 1932 flyttades verksamheten närmare Rimforsa. Hallstad kraftstation gav inte

tillräckligt med ström varför Pontin år 1918 byggde Sjöstätters kraftstation. Vid en senare utbyggnad av Sjöstätters kraftstation lades år 1971 kraftstationen i Hallstad ner. Trätuben var i dåligt skick och monterades ner i och med nedläggningen av kraftstationen (*ibid*).

Figur 27. Till vänster utsnitt ur en karta från år 1918 som visar Hallstad kraftstation. Från vägen i sydväst till kraftstationen i nordöst kan man se trätuben som går genom området (LMA Akt 05-tjr-avs276). Bilden till höger visar dammvallen vid Forsbo damm. Foto: Annelie Claesson.

Idag utgör kvarnen och sedermera kraftstationen en vacker byggnad mitt i byns kärna. Byggnaden har ett sadeltak med tvåkupigt tegel och är ljusst putsad med vinröda dörrar och gröna smårutade fönster med svart foder. Huset ligger invid den nedre dammen i Hallstad by och utgör idag sommarboende.

Till kvarnen hörde en mjölnarbostad. Mjölnarbostaden är samtida med kvarnen och byggdes om samt renoverades år 1946. Huset ligger öster om kraftstationen och är idag bostad (Kvarninventeringen 1978).

År 2018 inventerade Fredriksson arkitektkontor ab kvarnmiljön i Hallstad och särskilt Hallstad mellankvarn. Inventeringen klassificerade kvarnmiljön samt Hallstad mellankvarn med högsta värde på grund av sin ålder och sin kulturhistoriska funktion. Inventeringen rekommenderade även skydd i detalj- och översiktsplanen kring bland annat hänsynsbestämmelser samt skyddsbestämmelser enligt värdebärande karaktärsdrag (Fredriksson arkitektkontor ab 2018).

Figur 28. Bilden till vänster visar Hallstad mellankvarn sedermera kraftstation. Bilden till höger visar mjölnarbostaden till Hallstad mellankvarn. Foto: Annelie Claësson.

Hallstad nedre kvarn, såg och snickerifabrik

På den tidigare omnämnda kartan från år 1866 kan även Hallstad nedre kvarn och såg ses (LMA Akt 05-tjr-96), se figur 24. Kvarnen låg cirka 100 meter nedströms Hallstad mellankvarn och kraftstation på åns östra sida och ägdes fram till år 1872 av Hallstad säteri då den bytte ägare och byggdes om till snickerifabrik. Sågen låg mittemot kvarnen på åns västra sida. Kvarnverksamheten upphörde i och med ägarbytet, men sågverksamheten fortsatte. Till en början tillverkades trådrullar och laggkärl. Med tiden kom bland annat trädgårdsmöbler, dörrar och fönster att tillverkas här (Holgersson 2001 och Norra Kinda-boken 1973).

I början av 1900-talet slogs fabriken samman med Brokullens snickerifabrik i Kisa och fick namnet Hallstad-Brokullens snickerifabrik. Vattenhjulet byttes ut mot två vattendrivna turbiner, varav den ena gick till sågen och den andra till fabriken. Virke till fabriken och sågen transporterades via en räls längs med åns västra sida till en upplagsplats där det via en slänt i höjd med sågen matades nerför backen. Idag är höjden och backen beväxt med skog. För att kunna dela energi flyttades sågen närmare fabriken. Snickeriet var igång samtidigt som kraftstationen då fabriken var beroende av samma vattentillförsel (*ibid*).

Figur 29. Bilden till vänster visar lämningar efter Hallstad snickerifabrik (L2021:5430). Bilden till höger visar lämningar i åfåran vid Hallstad snickerifabrik (L2021:5430). Foto: Annelie Claësson.

År 1918 bildades ett nytt bolag med namnet Hallstad-Rimforsa snickerifabrik. På 1940-talet började fabriken bli omodern och vägen till Hallstad ansågs brant och backig. Rimforsa expanderade och Hallstad by med sina vattenanknutna verksamheter började komma alltmer i skymundan. År 1948 flyttade Hallstad-Rimforsa snickerifabrik verksamheten till Rimforsa. Sågen lades ner och revs tillsammans med fabriksbyggnaden. Verksamheten finns kvar i Rimforsa än idag och heter numera Kinda Snickeri AB (*ibid*).

På platsen för snickerifabriken finns lämningar kvar i form av stengrunder och stenfundament både på åns östra kant samt i vattenfåran (L2021:5430).

Liksom till de två uppströms liggande kvarnarna hörde till Hallstad nedre kvarn en mjölnarbostad. Huset som benämns Lugnet finns kvar och är idag sommarboende. Även arbetarbostaden till Hallstad snickerifabrik finns kvar och används som sommarboende.

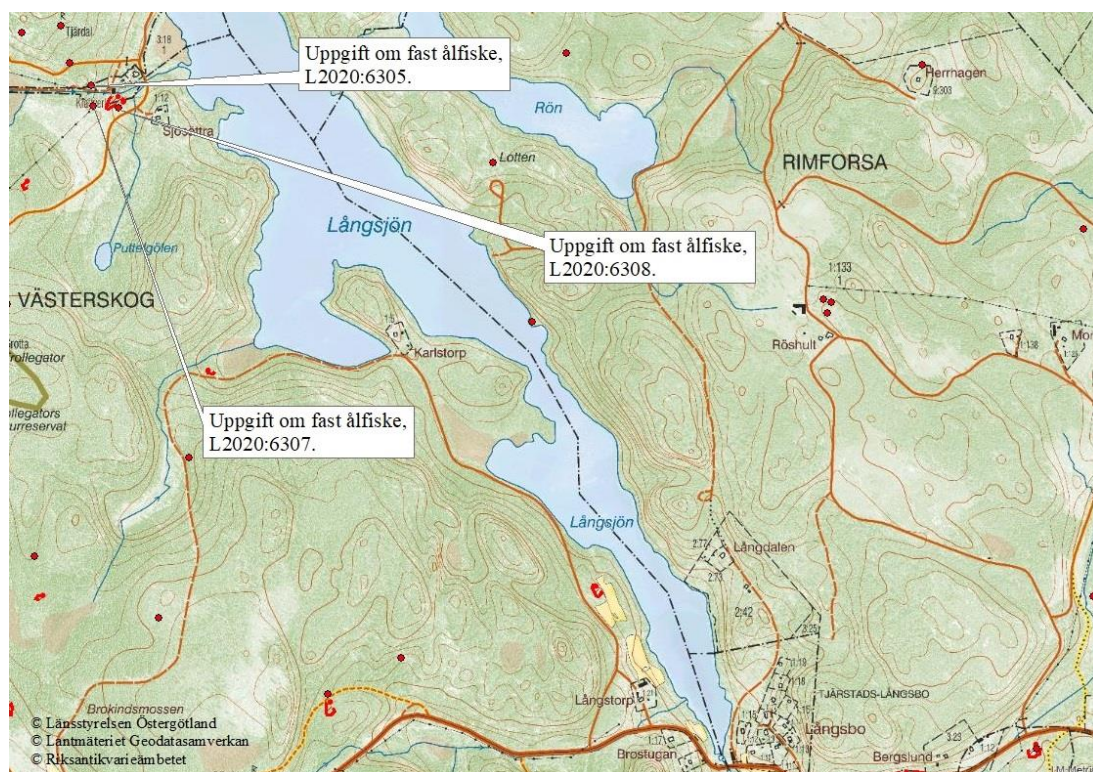
Figur 30. Bilden till vänster visar mjölnarbostaden till Hallstad nedre kvarn, också kallad Lugnet. Bilden till höger visar arbetarbostaden till Hallstad snickerifabrik. I bakgrunden ses mjölnarbostaden Lugnet. Foto: Annelie Claësson.

Strax söder om snickerifabriken är den damm och dammvall som försåg kvarnen, sågen och snickerifabriken med vatten. Dammvallen är cirka 25 meter lång och har tre utskov. I ett av utskoven finns en dammlucka i trä. Dammen restaurerades på 2000-talet och en fiskväg anlades mot västra åkanten. Över dammvallen går en sentida gångbro i trä som i öster övergår i en gräsbevuxen väg.

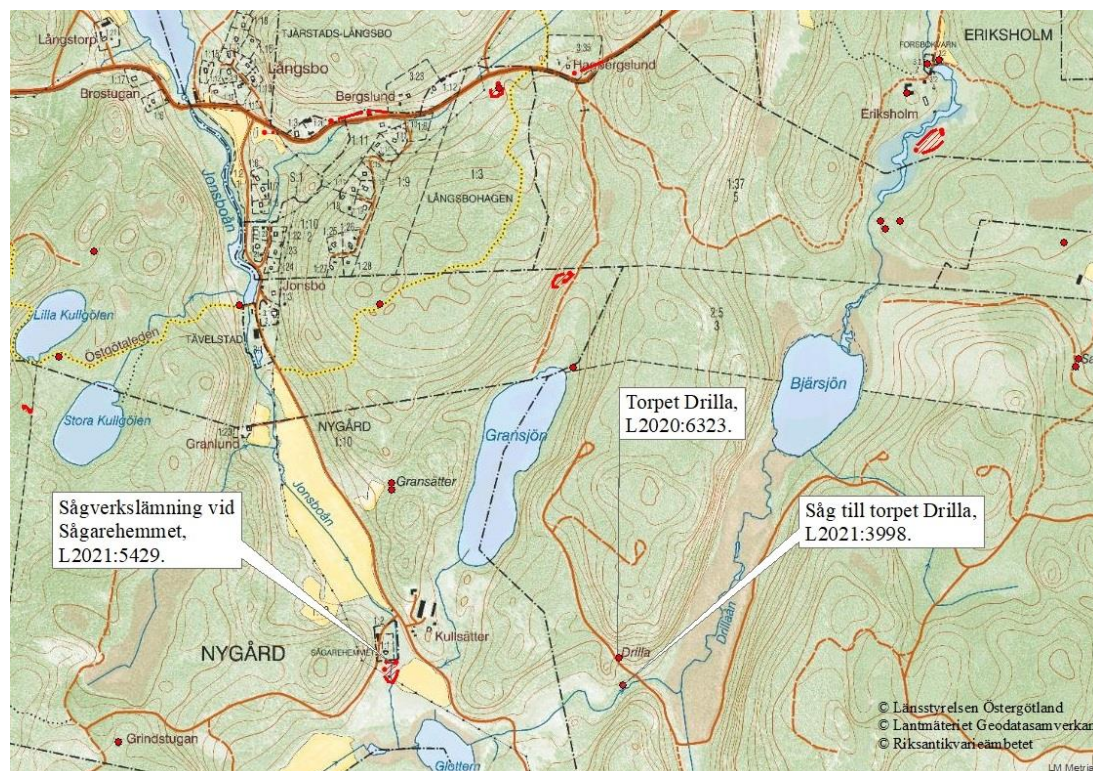

Figur 31. Bilden till vänster visar damm och dammvall vid Hallstad snickerifabrik. Bilden till höger visar en dammlucka i trä i dammvallen. Foto: Annelie Claësson.

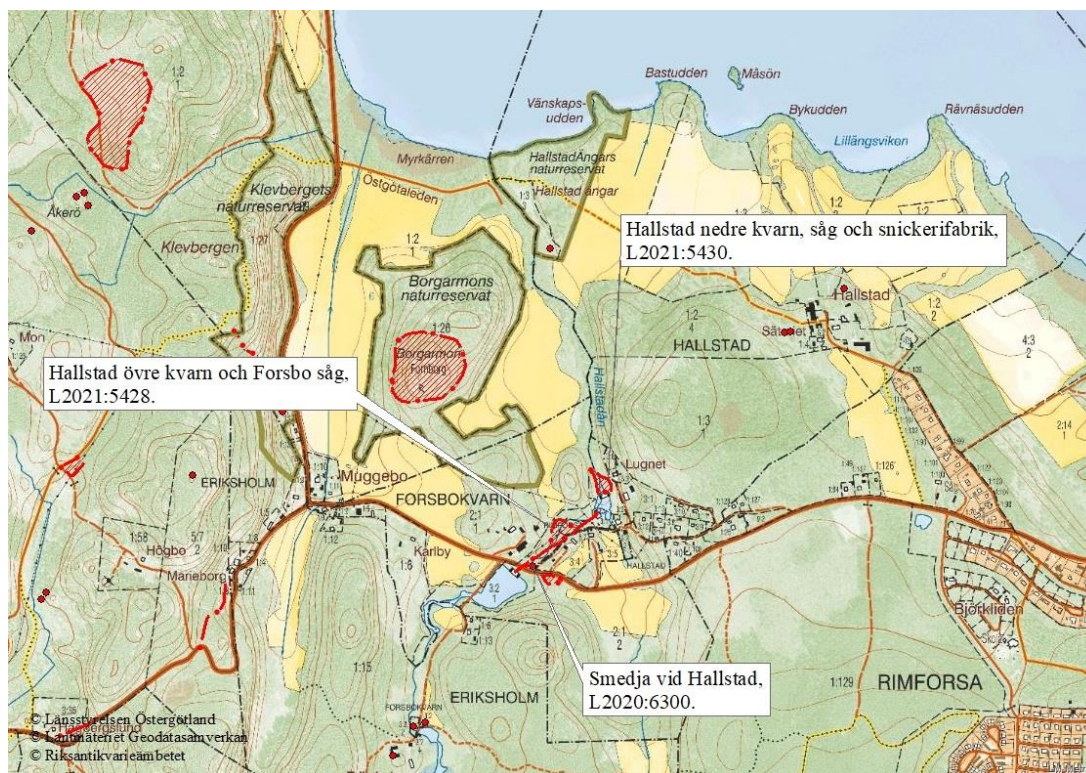
Genom Hallstad by går utmed Hallstadån den i folkmun kallade Europaleden. Leden går till naturreservatet Hallstad ängar som ligger vid sjön Järnlunden och är en löväng med ett stort antal hamlade lindar.

Figur 32. Utdrag ur den digitala fastighetskartan över bäcken från sjön Södra Viggen till sjön Långsjön, Jonsboån, Drillaån och Hallstadån. De lämningar och lokaler som påträffats och besiktigats i samband med den kulturhistoriska utredningen utmed denna sträcka är markerade.

Figur 33. Utdrag ur den digitala fastighetskartan över bäcken från sjön Södra Viggen till sjön Långsjön, Jonsboån, Drillaån och Hallstadån. De lämningar och lokaler som påträffats och besiktigats i samband med den kulturhistoriska utredningen utmed denna sträcka är markerade.

Figur 34. Utdrag ur den digitala fastighetskartan över bäcken från sjön Södra Viggen till sjön Långsjön, Jonsboån, Drillaån och Hallstadån. De lämningar och lokaler som påträffats och besiktigats i samband med den kulturhistoriska utredningen utmed denna sträcka är markerade.

Kolning

Tillgång på träkol var under lång tid väsentligt för både järnframställning och järnhantering. I de östgötska skogarna finns ett stort antal kolbottnar efter främst resmilor. Järnbruken förbrukade stora mängder kol, inte bara masugnarna utan även hamrarna. I anslutning till kolbottnarna finns ofta grunden efter en kolarkoja. I kojorna bodde kolarna under det att arbetet pågick med att bygga milan och senare övervaka densamma under kolningens gång. Själva kolningen av milan kunde ta upp till tre veckor. Därefter skulle milan rivas ut och kolet transporteras vidare. I Tjärstad socken finns hittills 46 lokaler registrerade i Riksantikvarieämbetets Kulturmiljöregister Fornsök. I närheten av Sjösätter kraftstation finns flera kolbottnar registrerade (L2008:4715, L2020:4888 och L2008:4972). I området finns även en kolarkojgrund registrerad (L2008:4797).

Enligt skriften Torp och stugor på Västerskog ska det även ka kolats i anslutning till Jonsbo såg. På 1930-talet ska det ha funnits inte mindre än 5-6 kolmilor som använde sig av träspill från sågverksamheten. Kolarna bodde i den gamla kvarnkammaren som hade vedspis samt plats för fyra personer. Kol och bräddor från sågen transporterades sedan med häst och vagn till järnvägsstationen i Rimforsa eller till Sonebo där det lastades på pråmar som gick vidare till Kinda kanal (Torp och stugor i Västerskog 1984).

Inga anläggningar efter kolning har dock påträffats utmed de inventerade sträckorna i samband med denna kulturhistoriska utredning.

Tjärframställning

Redan under järnåldern var det vanligt att bränna tjära i Sverige. Tjära framställdes för att skydda trä mot väta och röta. Under medeltiden och fram till 1800-talet var tjära en viktig exportvara för Sverige, främst till sjöfarten som använde den till impregnering av fartyg. Under 1900-talet kom sedermera produktionen att upphöra och ersattes av industriframställda impregneringsolja. Den tjära som tillverkas idag framställs främst industriellt i ugnar (Hennius, Svensson, Ölund och Göthberg 2005).

Tjärdalar påträffas ofta i sluttningar i skogrika områden. Placeringen styrdes främst av närheten till råvaran, avståndet till gården och möjligheten till transport. Viktigaste förutsättningen var tillgången på skog. Själva anläggningen bestod av en grop som fylldes med trä rik på kåda, vanligen furu. Till en början användes hela stammen, men med tiden kom man att använda stubbar. När veden var kluven och staplad i gropen täcktes gropen med vitmossa. Därefter antändes övre delen av anläggningen och med hjälp av en bälg hölls fyren igång. Genom att placera en ränna nederst i gropen kunde tjära tappas av vartefter bränningen pågick. Avtappningsrännan kunde vara uppbyggd av sten, trä eller nergrävd i marken, där tjäran sedan samlades upp i kärl. Metoderna har präglats mycket av de lokala traditionerna (*ibid*).

Strax nordväst om Sjöstätter kraftstation finns en tjärdal registrerad (L2008:4887). Tjärdalen ligger strax intill en av de ovan nämnda kolbottnarna (L2008:4888). I Tjärstads socken finns uppgift om att den sista tjärdalen ska ha brunnit vid Ågölen så sent som på 1920-talet (Norra Kinda-boken 1973 och Svarvar 2012).

Flottning

Flottning har skett på sjön Långsjön och i Jonsboån fram till Jonsbo. I ån fanns tidigare länsar som skulle hindra timret från att fastna på land, men även flottare gick utmed stränderna med hakar för att skjuta på timret. Själva Jonsboån uppströms Jonsbo användes även som timmerupplag. För att få fram timmerstockarna till sågen slogs en kätting runt ett tiotal stockar som sedan drogs fram till en ränna. Innan sågen var ångdriven drogs timret upp i rännan för hand av en person med häst. När sågen blev ångdriven installerades ett timmerspel som drev fram timret till sågen. Förutom vid Jonsbo ska ingen flottning ha skett övriga delen av Hallstadån (Torp och stugor i Västerskog 1984).

Inga lämningar efter flottning har påträffats utmed de inventerade sträckorna i samband med denna kulturhistoriska utredning.

Fiske

Utöver småindustrier kan de historiska kartorna många gånger uppvisa fasta fisken. I bäcken mellan sjön Södra Viggen och sjön Långsjön finns en karta från år 1807 (LMA Akt 05-tjr-49) som visar att det funnits inte mindre än tre ålkistor i den numera torrlagda bäckfåran vid Sjöstätters kraftstation. Vid inventeringstillfället påträffades inga synliga lämningar efter fisket utmed sträckan varför de registrerades under antikvarisk bedömning uppgift om (L2020:6305, L2020:6307 och L2020:6308).

Figur 35. Utsnitt ur en karta från år 1807 som visar tre fasta fisken (L2020:6305, L2020:6307 och L2020:6308) i form av ålkistor i den numera torrlagda bäckfåran vid Sjöfätters kraftstation (LMA Akt 05-tjr-49).

Kulturhistorisk bedömning

Vattnet har nyttjats av människor under alla tider för fiske, tvätt, transporter och inte minst för vattenkraft. Spåren efter människors vedermödor är många och varierade. Det kan röra sig om tämligen stora förändringar av vattendrag såsom rensningar och fördämningar för flottning, hyttor, kvarnar och andra småindustrier. Men även tillsynes obetydliga spår där endast ett par grundstenar eller en halverad kvarnsten vittnar om platsen för en skvaltkvarn, ålkista eller en bykstuga.

Redan under medeltiden började man bygga ut och utnyttja vattenkraften i mindre och mellanstora vattendrag. Detta innebar att dammar byggdes för att driva kvarnar, sågverk och andra vattenanknutna industrier. I och med bildandet av markavvattningsföretag under 1900-talet utgjorde dammarna ibland ett hinder och många sänktes av eller revs ut. De flesta av de kvarvarande dammarna i mindre vattendrag har byggts före tillkomsten av dikningsföretag (Klotz 2012).

Det är av stor vikt att bevara de vattenanknutna kulturmiljöerna så att värdefulla historiska samband kan tolkas och förstås i landskapet. Vid återställande av vattendrag i syfte att värna den biologiska mångfalden måste hänsyn tas till de kulturhistoriska lämningarna så att vattendraget även fortsättningsvis kan berätta sin historia. Kulturmiljövärden är i många avseenden en resurs som svårigen kan återskapas. Det som förstörs eller förvanskas är borta för alltid.

I denna rapport har presenterats ett antal kulturmiljöer och lämningar med direkt anknytning till bäcken från sjön Södra Viggen till sjön Långsjön, Jonsboån, Drillaån och Hallstadån. Sett ur kulturmiljösynpunkt är fem områden belägna i och intill vattendragen särskilt känsliga för åtgärder avseende vattenförvaltning. Dessa är lämningarna efter Sjösätters kvarn, såg och kraftstation, dammvallen vid Jonsbo kvarn och såg, lämningarna efter sågen vid Sågarehemmet, kulturmiljön vid Eriksholm och lämningarna vid Hallstad by (se översiktskartan i figur 11 samt kartorna i figurerna 32, 33 och 34).

De fem utpekade och särskilt bevarandevärda kulturmiljöerna är av olika karaktär och kan samtliga berätta något om traktens historia. Var och en kan förmedla kunskaper om människors livsvillkor under olika tider. Några av platserna innehar dessutom stora upplevelsevärden. En kulturmiljö där de yttre iakttagbara strukturerna alltjämt kan förstås och upplevas är mycket skyddsvärd. När anläggningarna tagits ur bruk har inte sällan dammar och liknande rivits ut. Detta gör att det ur kulturmiljösynpunkt är än mer angeläget att bevara de delar av kulturmiljön som trots allt är välhållen och finns kvar.

Sjösätters kraftstation byggdes år 1918 av Nils Pontin på Skedevärd säteri. Kraftstationen byggdes med anledning av att Hallstad kraftstation inte gav tillräckligt med ström. Byggnaden uppfördes i dalastil med brun, liggande panel och gröna fönsterfoder. Exteriört är byggnaden oförändrad. Tidigare låg vid Sjösätter en kvarn och en såg. Enligt en lantmäteriakt har det sannolikt funnits en kvarn på platsen från år 1696. Häradsekonomiska kartan från åren 1868-77 visar att kvarnen med tiden övergick i sågverksamhet. Idag finns lämningar kvar efter en sågverksgrund och en fördämningsvall. Sågen revs år 1918 då kraftstationen uppfördes.

Kvarnen och sågen låg i en bäckfåra som idag är torrlagd och beväxt med skog. Vid anläggandet av kraftstationen grävdes bäcken om. Från kraftstationen till sjön Södra Viggen grävdes en ränna i vilken en cirka 700 meter lång trätub placerades. I och med anläggandet av rännan torrlades den naturliga bäckfåran. Sjösätter är en

bevarandevärd kulturmiljö då platsen har lång kontinuitet av vattenanknutna verksamheter samt för sin unika kraftstation. Vid eventuell restaurering och miljöanpassning av byggnaden kan den kulturhistoriska utredningen behöva kompletteras med en byggandsantikvarisk inventering av kraftstationen.

Vid Jonsbo har det sedan mitten av 1800-talet funnits en kvarn och en såg. Kvarnen och sågen låg i samma byggnad. Kvarnen lades ned år 1918 och sågen i början av 1940-talet. Idag finns inga synliga lämningar på platsen. I området ligger dock en välbehållen kvarnsten. Till kvarnen och sågen hörde en damm och en dammvall som finns kvar idag. Dammvallen är i behov av underhåll. I dammvallens tre utskov finns en dammlucka som håller vatten så att en mindre dammspegel bildas uppströms. Platsen har idag endast ett visst kulturhistoriskt värde då kvarn- och sågbyggnaden samt synliga lämningar efter den saknas. Den kvarvarande dammvallen är i senare tid förstärkt och lagad med bland annat betong.

Nedströms Jonsbo ligger Sågarehemmet. Här finns på båda sidor om Jonsboån lämningar efter en såg som kan ses på Laga skifteskartan från år 1859. Sågen har sannolikt funnits på platsen sedan tidigt 1800-tal. Sågen kallades Nygårds tullsåg och utgjorde en mindre husbehovssåg. Sågen lades ned och revs på 1920-talet. Idag finns inga dämmande konstruktioner på platsen. Platsen har ett kulturhistoriskt värde då den utgör en mindre enhet med tidigare vattenanknuten verksamhet. Vid reglering av vatten är det viktigt att tänka på nedströms liggande anläggningar och konstruktioner.

Eriksholm är en av de särskilt bevarandevärda kulturmiljöerna utmed den inventerade sträckan. Eriksholm utgör en väl sammanhållen och välbevarad kulturmiljö. Med sin bevarade bebyggelse och struktur från mitten av 1700-talet där mangårdsbyggnad, ekonomibyggnader, damm och dammvall samt det omgivande småskaliga landskapet ingår utgör Eriksholm en kulturmiljö med högt kulturhistoriskt värde. Gården har även varit en viktig plats för tidiga vattenanknutna verksamheter. På 1750-talet anlades en kvarn på platsen. Under 1850-talet ersattes kvarnverksamheten av en spiksmedja med benstamp. I slutet av 1800-talet anlades ett ullspinneri på platsen. I början av 1900-talet byggde Nils Pontin på Skedevärd säteri Hallstadåns första kraftverk vid Eriksholm. Kraftverket anlades i de redan befintliga lokalerna. Så sent som år 1924 revs kraftstationen och verksamheten upphörde.

Nedströms Eriksholm ligger Hallstad by. Området är en bevarandevärd kulturmiljö med högt kulturhistoriskt värde då den haft en central och viktig plats i bygden och kan berätta något om Rimforsas historia. Platsen förmedlar kunskap om människors livsvillkor under olika tider. Platsen innehar dessutom ett stort upplevelsevärde med lämningar och kvarvarande bebyggelse. År 2018 inventerade Fredriksson arkitektkontor ab kvarnmiljön i Hallstad och specifikt Hallstad mellankvarn. Inventeringen klassificerade kvarnmiljön samt Hallstad mellankvarn med högsta värde på grund av sin ålder och sin kulturhistoriska funktion. Inventeringen rekommenderade även skydd i detalj- och översiktsplanen.

På platsen har det funnits en kvarn sedan åtminstone 1600-talet, vilket kan ses på en karta från år 1689. Under mitten av 1800-talet fanns inte mindre än tre kvarnar samt en såg i området. Med tiden kom några av verksamheterna byta inriktning. Forsbo såg lades ner och revs i början av 1900-talet. Hallstad övre kvarn var i bruk fram till år 1938. Byggnaden revs på 1950-talet. Hallstad nedre kvarn byggdes på 1870-talet om till snickerifabrik. Vid ägarbyte år 1872 upphörde kvarnverksamheten, men sågverksamheten fortsatte. Verksamheterna vid Hallstad by upphörde år 1948 då

snickerifabriken flyttade till Rimforsa. Sågen lades ner och revs tillsammans med fabriksbyggnaden. Byns smedja byggdes år 1903 och revs år 1973.

Idag finns på platsen lämningar efter Hallstad övre kvarn och Forsbo såg, Hallstad nedre kvarn, såg och snickerifabrik samt smedjan. Flera av byggnaderna finns dock kvar och vittnar tillsammans med lämningarna om tiden då Hallstad utgjorde bygdens centrum och industriella vagga. Byggnaderna är Hallstad mellankvarn och kraftstation, tre mjölnarbostäder, arbetarbostaden till snickerifabriken samt handelsboden. Samtliga är idag bostadshus.

Till Hallstad hör även två dammar med dammvallar. Den södra, Forsbo damm, anlades i början av 1900-talet då Nils Pontin byggde om Hallstad mellankvarn till kraftstation. Den norra dammen med dammvall ligger strax intill Hallstad mellankvarn och kraftstation. Båda bidrar till förståelsen av den vattenanknutna kulturmiljön i området genom sina karaktärsskapande vattenspeglar.

Både Sjösetter, Eriksholm och Hallstad by har ett mycket högt estetiskt, vetenskapligt och pedagogiskt värde.

Platserna besöktes i fält den 28 januari samt den 7 och 17 februari år 2020.

Totalt har 9 lämningar registrerats i Fornreg.

Vid återskapande av bottenbiotoper och då sten och block planeras läggas i vattendraget ska dessa inte tas från anläggningar. Det är av största vikt att de kulturhistoriska lämningarna fortfarande kan ses, upplevas och förstås. Stenar som människan redan flyttat får ligga kvar och istället hämtas sten från annan plats. Icke att förglömma skyddas fornlämningar av Kulturmiljölagen (1988:950), vilket innebär att alla ingrepp inklusive att rubba eller täcka över dem kräver tillstånd.

Referenser

Tryckta källor

Brunnström, L och Spade, B. 1995. *Elektriska vattenkraftverk. Kulturhistoriskt värdefulla anläggningar 1891-1950*. Rapport RAÄ och SHMM 1995:1.

Hennius, A, Svensson, A, Ölund, A och Göthberg, H. 2005. *Kol och tjära - Arkeologi i norra Upplands skogsmarker. Undersökningar för E4. Vendel, Tierp och Tolfta socknar*. Rapport 2005:2. Upplandsmuseet.

Natur Kultur miljöer i Östergötland. Naturvårdsplan och kulturminnesprogram. Länsstyrelsen i Östergötlands län 1983. Linköping.

Norra Kinda-boken: minnen, berättelser, bilder och fakta om socknarna Tjärstad, Kättilstad, Hägerstad och Oppeby i Östergötlands län. Linköping 1973.

Ridderstad, A. 1875-1877. *Beskrifning öfver Östergötland. Historiskt, geografiskt och statistiskt lexikon öfver Östergötland*. Norrköping.

Svarvar, K. 2012. *Skogens svarta guld. Trätjärna en oundgänglig handelsvara för 1600-talets sjöfartsnationer*. Arkeologi i Östergötland 2012. Riksantikvarieämbetet UV Öst.

Otryckta källor

Kulturmiljöinventering Kinda kommun. I Tätorterna: Kisa, Björkfors, Horn, Hycklinge och Rimforsa. Fredriksson arkitektkontor ab 2018.

Holgersson, S. 2001. *En rinnande historia. En lokal studie över vattenkraftsanvändning längs Hallstadån, med fokus på de lämningar som finns kvar och deras eventuella kulturvärde*. Linköpings universitet, Institutionen för Tema Kultur- och miljötolkning, C-uppsats 2001.

Klotz, E. 2012. *Kunskapsöversikt Stångåns avrinningsområde*. Arbetsmaterial februari 2012. Länsstyrelsen Östergötland.

Torp och stugor på Västerskog. 1984. Redovisning över inventering av torp och stugor i västra delen av Tjärstad socken. Stencil 1984. Studiecirkel Kinda NBV avdelning.

Brukskultur Åtvidaberg, www.brukskultur.se.

Lantmäteriet, <https://minkarta.lantmateriet.se/>. Historiska ortofoton 1960, smedjan vid Hallstad.

Riksantikvarieämbetets Kulturmiljöregister Forsök.

Wikipedia, <https://sv.wikipedia.org/wiki/Skedevid>.

Östergötlands museums topografiska arkiv
Kvarninventering i Östergötlands län, 1978.

Östergötlands museum, <http://digitaltmuseum.se/021018238138/skedevid-slott>.

Lantmäteristyrelsens arkiv

Akt D12:92-93, Geometrisk avmätning, Hallstad nr 1-2, Tjärstads socken, 1689.

Akt D115-11:1, Geometrisk avmätning, Forssa nr 1-5, Tjärstads socken, 1696.

Akt D115-11:2, Storskifte, Forssa nr 1-5, Tjärstads socken, 1787.

Lantmäterimyndigheternas arkiv

Akt 05-tjr-49, Övrigt, Kinda, Östergötland, 1807.

Akt 05-tjr-70, Avvägning, mätning, Drille såg, Östergötland, 1818.

Akt 05-tjr-97, Avsöndring, Laga skifte, Kinda, Östergötland, 1859.

Akt 05-tjr-96, Övrigt, Kinda, Östergötland, 1866.

Akt 05-tjr-132, Syneförrättning, Jonsbo, Kullsätra, Östergötland, 1892.

Akt 05-tjr-avs276, Avsöndring, Kinda, Östergötland, 1918.

Rikets allmänna kartverks arkiv

Häradsekonomiska kartan 1868-77, Hallsta, J112-45-18.

Ekonomiska kartan 1947, Krågedal, J133-7f8h49.

Tekniska uppgifter

Socken	Tjärstad
Kommun	Kinda
Län	Östergötland
Registrerade forn- och kulturlämningar	L2020:6300, L2020:6305, L2020:6307, L2020:6308, L2020:6323, L2021:3998, L2021:5428, L2021:5429 och L2021:5430
Koordinatsystem	SWEREF99
Typ av undersökning	Kulturhistorisk utredning
Ansvarig för utredning, dokumentation och rapport	Länsstyrelsen Östergötland Enheten för plan och kultur Annelie Claesson
Länsstyrelsens dnr	12313-2021
Rapport	2020:17
ISBN	978-91-985919-7-2
Uppdragsgivare	Länsstyrelsen Östergötland Enheten för vatten Mathias Ibbe
Kostnadsansvarig	Länsstyrelsen Östergötland Enheten för vatten
Fältarbetstid	Januari och februari år 2020
Foto	Digitalt
Dokumentationsmaterialet förvaras	Länsstyrelsen Östergötlands arkiv
Tryck	Exakta Print, 2021
Miljö- och återvinning	Tryckt på miljömärkt papper
© Länsstyrelsen Östergötland 2020	

Bilaga

Tabell över nyregistrerade forn- och kulturlämningar inom utredningsområdet.

I fältet bedömning anges varje lokals antikvariska status. Enligt Kulturmiljölagen (1988:950) definieras fornlämningar som *varaktigt övergivna* lämningar efter människors verksamhet under *forna tider* och som tillkommit genom *äldre tiders bruk*. Av lagen följer att de enskilda lämningar som uppfyller rekvisiten ovan samt kan antas ha tillkommit före år 1850 är **fornlämningar**. Lämningar som kan antas ha tillkommit år 1850 eller senare och därmed inte bör ha ett omedelbart skydd enligt Kulturmiljölagen benämns **övriga kulturhistoriska lämningar**. Lämningar där den antikvariska statusen ej gått att avgöra genom okulär besiktning utan måste utredas vidare vid en eventuell exploatering bedöms vanligen som **möjlig fornlämning**. I Östergötland gäller detta även bebyggda bytomter. **Ingen antikvarisk bedömning (uppgift om)** anges för de platser som är kända genom historiska kartor, tidigare uppteckningar eller muntliga källor men där lämningar inte återfinns eller bedöms kvarligga.

Fornreg-nummer	Lämningstyp	Bedömning
L2020:6300	Smideslämning (smedja)	Övrig kulturhistorisk lämning
L2020:6305	Fångstanläggning, övrig (ålfiske)	Uppgift om
L2020:6307	Fångstanläggning, övrig (ålfiske)	Uppgift om
L2020:6308	Fångstanläggning, övrig (ålfiske)	Uppgift om
L2020:6323	Lägenhetsbebyggelse (Drille sågstuga)	Uppgift om
L2021:3998	Träindustri (Drille såg)	Möjlig fornlämning
L2021:5428	Småindustriområde (Hallstad övre kvarn och Forsbo såg)	Fornlämning
L2021: 5429	Träindustri (såg)	Möjlig fornlämning
L2021:5430	Träindustri (Hallstad nedre kvarn, såg och snickerifabrik)	Övrig kulturhistorisk lämning

Länsstyrelsen skapar samhällsnytta genom rådgivning, samordning, tillstånd, tillsyn, prövning, stöd och bidrag. Vi skyddar miljön, ser till att viktiga natur- och kulturvärden bevaras och skapar förutsättningar för att utveckla landsbygden och näringslivet i länet. Vi har även samhällsviktiga uppdrag inom bland annat krisberedskap, sociala frågor, djurskydd och samhällsplanering. På så sätt bidrar vi till Länsstyrelsens vision om ett livskraftigt Östergötland

LÄNSSTYRELSEN
ÖSTERGÖTLAND